

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 5. 11. 2021. године, образована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације ЗИДНО СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У МАНАСТИРУ ТЕМСКА, коју је поднела Ана Ж. Радовановић, дипломирани историчар историје уметности. За чланове комисије изабрани су др Миодраг Марковић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, у својству ментора, др Зоран Ракић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, и др Марка Томић, научни сарадник Византолошког института САНУ. Пошто су чланови комисије прочитали дисертацију, подносе Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ

Рукопис докторске дисертације Ане Ж. Радовановић посвећене зидном сликарству цркве Светог Ђорђа у манастиру Темска садржи 244 компјутерски сложене странице текста с пратећим научним апаратом и скраћеницама. Уз текст су приложени цртежи и схеме с распоредом живописа, као и компакт диск с илустрацијама. Дисертација је подељена на осам глава од којих су неке издељене на поглавља и подпоглавља. Почиње уводним делом са историографијом, а завршава се сажетим закључком.

У Уводу са историографијом (стр. 1–11) дају су најпре основни подаци о месту на коме је манастир Темска саграђен, као и натписима и записима сачуваним на зидовима католикона. Након тога детаљно је изложена и критички оцењена сва расположива научно релевантна литература о предмету дисертације. Закључено је да зидно сликарство манастира Темске до сада није било свеобухватно проучавано. Рани истраживачи углавном су се ограничили на описивање споменика, препричавање и тумачење легенди и усмених казивања о њему, набрајање затеченог инвентара и преписивање натписа. Негде од четрдесетих година прошлог века, приступа се

научном проучавању манастира. С једне стране, пишу се засебне студије посвећене архитектури и живопису, док се с друге стране појављују текстови са извештајима о конзерваторским радовима и стручном документацијом о споменику. Показујући потпуну обавештеност о досадашњим проучавањима зидног сликарства Темске, Ана Радовановић исправно закључује да је оно у целини још увек недовољно истражено. Нарочито су била запостављена питања програма, иконографије и порекла сликара.

У другој глави, под насловом *Историја манастира и главне цркве* (стр. 12–25) презентује се историја Темске, превасходно на основу бројних натписа који су исписани на фрескама или су угребани на спољашњим и унутрашњим зидовима цркве, али и на бази остале писане грађе, сачуване у рукописним књигама и на надгробним споменицима унутар манастирске порте. При томе је важно истаћи да су сви натписи први пут пажљиво преписани и протумачени. На основу података у наведеним изовирма говори се о првим ктиторима манастира, њиховим наследницима, о хронологији радова на изградњи и живописању цркве Светог Ђорђа, о угледним члановима манастирског братства и њиховој делатности итд. Догађаји из историје манастира прате се до 1948. године када је Темска стављен под заштитиу државе као културно добро од великог значаја.

У наредној глави, названој *Архитектура цркве Светог Ђорђа* (стр. 26–28), читалац се укратко упознаје са архитектуром католикона, у мери неопходној да се стекне јасна слика о просторним целинама у којима су разматране фреске насликане. Указано је на постојање три градитељске целине – наоса са олтарским простором (из друге половине 16. века), припрате (из средине 17. столећа) и дрвеног трема (насталог почетком 18. века).

Четврта глава тезе – *Попис фресака с натписима, распоред сцена и појединачних светитељских фигура* (стр. 29–44), доноси као што и њен наслов говори инвентар свих сачуваних фресака у цркви. Оне су груписане по хронологији настанка у две велике скупине (сликарство 16. и 17. века). У оквиру тих скупина фреске су пописане према просторним и тематским целинама, с тим што је уз сваку тематску јединицу наведен натпис који је прати, разуме се, уколико је сачуван. На овом месту су сабрани и натписи који су већ цитирани у историографском делу текста, али овде су они смештени у просторни контекст. Програм живописа цркве Светог Ђорђа био је у старијој литератури изложен непотпуно, при чему многи натписи на фрескама уопште нису били прочитани или су прочитани непрецизно тако да су и поједине представе

биле погрешно протумачене. Кандидаткиња сада већину тих пропуста и непрецизности исправља.

Најобимнија глава дисертације, која носи наслов *Опис и иконографска анализа живописа* (стр. 45–174), садржи два велика поглавља која су даље рашчлањена на више подпоглавља.

У првом поглављу анализирано је сликарство 16. века. У њему је у оквиру три подпоглавља разматрана иконографија куполе с пандантифима, олтарског простора и нижих делова наоса. У првом подпоглављу детаљно је проучена представа Христа Старца данима, насликана у темену куполе, затим представе бесплотних небеских сила и Небеске литургије, као и фигуре пророка и јеванђелиста, које по обичају заузимају тамбур куполе и пандантифе. У подпоглављу посвећеном живопису олтарског простора, у оквиру засебних одељака анализирани су фреске у апсиди, на своду беме, тријумфалном луку, бочним зидовима олтара и у нишама ђаконикона и проскомидије. У трећем подпоглављу пажња је посвећена зидном сликарству нижих делова поткуполног травеја, певница и западног травеја. Ту су засебне целине формиране према месту које су иконографске теме добиле у простору наоса или према њиховој садржини. Тако прву целину чини живопис свода западног травеја и певничких сводова, у другој су груписане сцене из циклуса Великих празника и Страдања Христових, у трећој попрсја из зоне медаљона, с представама одабраних светих мученика и монаха, и на крају зона стојећих фигура, са засебним одељком посвећеним представама светих ратника.

Служећи се опробаним и поузданим методом иконографских истраживања, кандидатиња најпре подробно описује сваку сачувану сцену или фигуру, потом компаративно разматра њихову иконографију, састављајући по потреби и обиман „каталог“ сродних примера, нарочито оних из поствизантијског доба, при чему је испољено добро познавање ликовне грађе и релевантне научне литературе. Што је посебно важно, исправљене су неке старе непрецизне идентификације, а поједине раније препознате представе и светитељске фигура сада су тачно идентификоване. У том погледу посебно истичемо део текста посвећен медаљонима са попрсјима светих архијереја Спиридона, Никодима, Јакова и Кирила, на јужном зиду олтара, у којима су препознати истоимени српски архијереји из 13., 14. и 15. столећа. Једнако су важни и пасуси о стојећој светитељској фигури у владарском орнату, насликаној на северном зиду наоса уз олтарску преграду. У њој је препознат свети краљ Стефан Дечански, чиме је увећан број представа српских светих насликаних у манастиру Темској. Вреди

посебно истаћи и корисна и за сада јединствена запажања о необичним представама вола и магарца у сцени Рођења Христовог са свода беме.

У другом поглављу исте, пете главе проучене су фреске из 17. века, насликане у унутрашњости припрате и на њеној западној фасади. И ово поглавље рашчлањено је на више целина. Прва је посвећена представи Деизиса на своду припрате, у другој се исцрпно и у оквиру већег броја засебних одељака анализира сложена композиција Страшног суда, развијена на источном зиду припрате, у трећој је проучен низ од двадесет фигура пророка у највишој зони преостала три зида припрате, као и композиција Уздицања Часног крста у истој зони западног зида. Следе потпоглавља о опширно илустрованом циклусу патрона храма, светог Ђорђа, насликаном у нижој зони припрате, о зони медаљона са попрсјима светих мућеника и жена светитељки, зони стојећих фигура, у којој су посебно место добили врховни српски светитељи, Сава и Симеон, док су у последњем поглављу обрађене фреске западне фасаде припрате на којима су приказане коњаничке фигуре светог Ђорђа и светог Димитрија у оквиру представа њихових најславнијих подвига.

Као и у поглављу о иконографији фресака 16. века и овде је, уз детаљне описе, указано на иконографске специфичности свих сцена и појединачних фигура, нарочито оних које доприносе потпунијем тумачењу и разумевању програма. Тражене су такође и најближе аналогије, нарочито у сродним програмима из исте епохе. Поједини одељци, попут оних о композицији Страшног суда и циклусу светог Ђорђа, спадају међу најисцрпније студије о поствизантијским примерима поменутих тема.

У шестој глави дисертације – *Програмска анализа живописа* (стр. 175–180) укратко се разматра тематски програм фресака, и то као целина, независно од времена настанка појединих делова живописа. При томе се сажето износи распоред сцена и појединачних фигура, док је одабир тематике и међусобни однос појединих тема углавном остао без ширег коментара.

Седма глава тезе – *Стилске особености зидног сликарства* (стр. 181–189) посвећена је ликовним одликама фресака цркве Светог Ђорђа. Она је као и претходна глава тезе, прилично штура и недостаје јој шира аргументација за изведене закључке.

У последњој глави рада укратко су поновљени најважнији закључци и претпоставке које су проистекле из исцрпног истраживања споменика (стр. 190–192).

Вредан део тезе су цртежи с распоредом фресака на основу којих се лако може стећи јасна слика о тематици зидног сликарства цркве Светог Ђорђа (стр. 193–211) без одласка на терен, што до сада публиковани радови о Темској нису омогућавали. Тезу завршава исцрпан списак литературе који заузима више од тридесет страна (стр. 212–244). Он ће бити веома користан свим будућим истраживачима темског манастира.

Докторска дисертација Ане Ж. Радовановић представља методолошки солидно постављену и истраживачки заокружену студију. Широка упућеност у литературу о различитим проблемима који се тичу иконографије фресака Темске омогућила је ауторки да се упусти у засновану расправу о том веома важном питању. С друге стране, сложеност и обимност задатка пред којим се она нашла као истраживач у сазревању утицала је на неуједначеност достигнутих резултата у проучавању програмске концепције и стилских одлика сликане декорације католикона манастира Темска. И поред тога нема сумње да је рад у целини доведен до резултата који у потпуности одговара захтевима који се постављају пред кандидата за стицање звања доктора историје уметности. Штавише, може се слободно рећи да је кандидаткиња у својој тези проширила и унапредила знања о зидном сликарству цркве Светог Ђорђа. Због свега наведеног задовољство нам је да Наставно-научном већу Филозофског факултета препоручимо да прихвати докторску дисертацију Ане Ж. Радовановић и кандидату одобри усмену одбрану.

У Београду, 20. јануара 2022

др Миодраг Марковић, редовни професор
Филозофског факултета у Београду

др Зоран Ракић, ванредни професор

Филозофског факултета у Београду

др Марка Томић, научни сарадник
Византолошког института САНУ